

KARL MARX • Grundrisse

Birikim Yayınları, 1979 (1 baskı)

Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie

İletişim Yayınları 2590 • Birikim Kitapları 24
Birikim Kitapları, İletişim Yayıncılık A.Ş.'nin markasıdır.

ISBN-13: 978-975-05-2345-8

© 2008 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.

1-3. BASKI 2008-2014, İstanbul

4. BASKI 2018, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

DIZIN Özgür Yıldız

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KARL MARX

Grundrisse

Ekonomi Politigin Eleştirisi İçin Ön Çalışma

Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie

1953 DIETZ VERLAG BASKISINDAN
BAZI BÖLÜMLERİ SEÇİP AYNEN,
BAZI BÖLÜMLERİYSE ÖZETLEYEREK
ÇEVİRİP, BASKIYA HAZIRLAYAN
Sevan Nişanyan

Birikim Kitapları

KARL MARX 5 Mayıs 1818'de Trier'de doğdu. Bonn ve Berlin'de hukuk ve felsefe eğitimi aldı. *Rheinische Zeitung* 'da yazar ve editör olarak çalıştı. Bu dönemde Hegel felsefesi üzerine yoğunlaştı. 1843'te Fransız Devrimi'nin siyasi, iktisadi ve tarihi özelliklerini incelemek üzere Paris'e gitti. 1845'te Fransa'dan sınır dışı edildiği için Brüksel'e gitti. *Felsefenin Sefaleti* bu dönemde yazıldı. 1848'de Londra'da toplanan işçi kongresi için daha önceki çalışmalarına dayanarak geliştirdiği *Komünist Manifesto*'yu Engels ile birlikte kaleme aldı. Bir süre daha Belçika ve Prusya'da bulunan Marx, 1849'da arkadaşlarıyla kurduğu *Neue Rheinische Zeitung*'a yönetilen basın kanununa muhalefet ve halkı vergileri ödememeleri konusunda tahrik ettiği suçlamaları nedeniyle önce Paris'e ardından Londra'ya "sürüldü". Londra'da aylık bir dergi olarak *Neue Rheinische Zeitung*'un yayımına bir süre daha devam eden Marx, ekonomi politik üzerine çalışmalarını da British Museum'da sürdürdü. Bu arada düzenli olarak *New York Tribune*'a makaleler yazdı. Fransa'daki 2 Aralık darbesinin ardından siyasi düzen, toplumsal sınıflar ve ekonomi politik arasında kurduğu derinlikli analizleriyle siyaset bilimi ve düşüncesini de etkilemiş olan *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'ni (1852) yayımladı. Ekonomi politigin eleştirisine ağırlık verdiği eserlerini takip eden dönemde hazırladı: *Grundrisse* (1857-1858), *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı* (1859). Marx'ın düşüncesinin daha net hatlarıyla belirdiği ve billurlaştığı *Kapital*'in birinci cildi 1867'de Hamburg'da yayımlandı. Modern sosyalizmin kurucusu olan Marx, 1883'te Londra'da öldü.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
GRUNDRISSE ÜSTÜNE	11
MÜBADELE İLİŞKİLERİ, ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE KAPITALİST SÖMÜRÜ	24
<i>Mübadele İlişkileri ve Özel Mülkiyet</i>	32
<i>Üretim İlişkileri ve Sömürü</i>	43
EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ	60
Çeviri Üstüne Not	93
EK I. Marx'ın 27 Temmuz 1867 tarihli New York Daily Tribune'de yayımlanan makalesi	99
EK II. Marx'ın Engels'e 2 Nisan 1858 tarihli mektubundan	105
KİTABIN PLANI	
<i>Grundrisse ve Kapital</i> içeriklerinin karşılaştırmalı listesi	111
NOTLARDA KULLANILAN KISALTMALAR	112

KARL MARX

GRUNDRISSE

Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma

1857-1858.....113

Önsöz.....115

BAŞLIK 1

**Önsöz: Üretim, Tüketim, Bölüşüm,
Mücadele, (Dolaşım)**.....117

GİRİŞ.....117

METİN.....121

Para Üstüne.....115

BAŞLIK 2

[Proudhon'cu Kriz Teorilerinin Eleştirisi].....159

ÖZET.....161

BAŞLIK 3

[Meta, Mücadele Değeri, Para].....165

GİRİŞ.....165

METİN.....169

BAŞLIK 5

[Para ve Para Dolaşımı].....215

ÖZET.....215

BAŞLIK 5

**[Basit Mücadele Düzeyinde
Toplumsal İlişkilerin Görünüşü]**.....225

GİRİŞ.....225

[A. 1857 METNİ].....229

[B. 1858 METNİ].....244

Sermaye Üstüne 257

[I. PARADAN SERMAYEYE GEÇİŞ]

BAŞLIK 6

[Paranın Sermayeye Dönüşmesi] 259

GİRİŞ 259

METİN 267

BAŞLIK 7

[Sermaye ile Emek Arasındaki İlişki] 297

GİRİŞ 297

METİN 303

BAŞLIK 8

[Sermayenin Değerlenme Süreci ve Artı Değer] 353

ÖZET 353

BAŞLIK 9

[Sermayenin Yeniden Dolaşıma Girmesi ve Sermayeye Dayalı Üretimin Sınırları] 367

GİRİŞ 367

METİN 371

ÖZET 397

BAŞLIK 10

[Sermayenin Yeniden Üretimi] 403

GİRİŞ 403

METİN 405

BAŞLIK 11

[Sermayenin İlk Birikimi] 419

GİRİŞ 419

METİN 421

BAŞLIK 12

Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler 439

GİRİŞ 439

METİN 443

[II. SERMAYENİN DOLAŞIM SÜRECİ]

BAŞLIK 13

[Sermaye Dolaşımı] 497

ÖZET 497

BAŞLIK 14

[Sermaye Teorilerine İlişkin Eleştiriler] 507

ÖZET 507

BAŞLIK 15

[Sabit Sermaye, Dolaşan Sermaye] 519

ÖZET 519

GİRİŞ 541

METİN 545

ÖZET 573

[III. DOĞURGAN SERMAYE ARTIK-DEĞERİN KÂRA ÇEVİRİLMESİ]

BAŞLIK 16

[Kâr] 575

GİRİŞ 575

METİN 579

EK. Faiz ve Kâr 613

İSİM DİZİNİ 617

Sunuş

GRUNDRISSE ÜSTÜNE

Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Ekonomi Politğin Eleştirisi için Ön-çalışma),¹ Marx'ın ileride yayımlamayı düşündüğü büyük esere hazırlık niteliğinde doldurduğu defterleri kapsamaktadır. Defterler Ağustos 1857 ile Mart 1858 arasında yazılmıştır ve bu halleriyle 1851-57 arasındaki sessizlik döneminden sonra gelip, 1859'da *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı'nın*, 1861-63'te *Kapital'in* ilk taslağının, 1864-66'da *Kapital'in* I. ve III. ciltlerinin ve nihayet 1867-70 ve 1877-78 yıllarında *Kapital II'nin* yazılmasından oluşan dizinin ilk halkasını temsil ederler.

Yazmalar uzun süre Moskova'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nde kaldıktan sonra ilk kez 1939'da enstitü tarafından basılmıştır. Fakat çeşitli nedenlerle bu baskı son derece sınırlı bir yaygınlık kazanmış ve ancak 1953'teki Berlin baskısı iledir ki *Grundrisse* gerçek anlamda yayımlanabilmiştir. Kitap 1968'de ilk kez Fransızca'ya, 1973'de ise bazı eksiklerle İngilizce'ye çevirilmiş ve özellikle '70'lerde, giderek Marx'ın en önemli teorik yazılarından

---

1 Marx defterlere bir başlık koymamıştır. Grundrisse (ana hatlar, taslak) adı Marx-Engels-Lenin Enstitüsü editörleri tarafından, Marx'ın mektuplarında kullanılmış olduğu bazı ifadelere dayanarak verilmiştir.

biri olarak tanınmaya başlamıştır. Eksik ve tartışmalı yönleri bir yana, bugün artık Marksist teori üstüne ciddi herhangi bir tartışmanın *Grundrisse*'yi gözönüne almadan yürütülebilmesi imkânsız gibi gözükmektedir. Bu açıdan bir Türkçe çeviri hazırlamayı, Marksist teori sorununun giderek kendini –ve eksikliğini– hissettirdiği bugünlerde, önemli bir görev saydık.²

Buna karşılık, Almanca aslında 750 sayfa ve 230 sayfalık eklerden oluşan metnin tamamını çevirmek, birkaç yönden, yararlı bir çaba olmayacaktı. Her şeyden önce, kitabın asıl değerli yönlerini oluşturan, 1 – Marx'ın bir yandan Hegel, öbür yandan klasik burjuva iktisatçıları ve Proudhon ile giriştiği diyalog, 2 – özellikle Hegel ile girilen diyalog bağlamında anlam kazanan *yöntem* sorunu, sadece Türkçe metinlerle yetinmek zorunda olan okur için bütünüyle kaybolmak durumundadır. Adı geçen yazarlar Türkçe'ye hemen hemen hiç çevrilmemiştir ve Hegel felsefesine özgü düşünce ve yöntem kalıpları Türkçe'de tartışılmamıştır. İkincisi, kitabın tamamlanmamış, yer yer billurlaşmamış, tekrarlar, konu sapmaları ve hatta çelişkilerle dolu olan yapısı, okur konuyla ileri derecede ilgili değilse, gerçekten bunaltıcı olabilmektedir. Üçüncüsü, kitabın belli bölümleri *Kapital*'de özü değişmeden çok daha açık bir ifadeye kavuşturulmuş, belli bölümleri ise açık yanırlarla dolu olduğu görülerek terk edilmiştir. Bunlar da yine ancak “uzman” için ilginç olabilecektir.

Bu özellikleri gözönünde bulundurarak, *Grundrisse* çevirisinde, Türkçe'de şimdiye kadar pek başvurulmayan bir yola, yani bir çalışma metni (study edition) hazırlama yoluna başvurduk. Bu amaçla, kitabı kendi içinde az çok bir bütünlük oluşturan onaltı başlığa bölerek, bunlardan toplam 300 sayfa kadar tutan onbir

-
- 2 *Grundrisse* metninin iki parçası daha önce birkaç kez Türkçe'ye çevirilmiştir.
- “Önsöz” (Başlık 1), çev. Orhan Suda, *Ekonomi Politüğın Eleřtirilmesine Katkı* içinde, Öncü Kitabevi, İstanbul 1970.
  - “Önsöz” (Başlık 1), çev. Sevim Belli, *Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı* içinde, Sol Yay., Ankara, Mayıs 1970.
  - “Ekonomi Politüğın Yöntemi” (Başlık 1, kısmen), *Ařama*, Haziran 1975.
  - *Kapitalizm Öncesi Ekonomik Biçimler* (Başlık 12), çev. Mihri Belli, Sol Yay., Ankara, Aralık 1967.
  - *Formen* (Başlık 12) çev. Z. Dicleli, May Yay., İstanbul, Kasım 1976.

parçayı seçip çevirdik. Çevirmediğimiz bölümleri özetledik; çevirdiğimiz bölümlere, metne paralel olarak verdiğimiz açıklama ve tartışmaları ekledik. Bu notları ve genel olarak kitabın bütünüdür bir çerçeveye oturtmak için de uzunca bir Önsöz yazmayı zorunlu saydık.

* * *

Marx'ın "gençlik" dönemi 1848'e kadar sürdü denebilir. Dönemin belirleyici özelliği, Marx'ın düşüncesinin geçirdiği çok süratli evrimdir. 1842'ye doğru ilk sosyalist yönelişler belirir; *Hegel'in Devlet Teorisinin Eleştirisi* (1843) ve 1844 *Elyazmaları* Feuerbach'ın Hegel eleştirisini sürdürürler, ki bu eleştirinin özü "insan hayatını belirleyen düşünce, kavram, ideal, Tanrı vb. değildir; bunlar maddî hayat içinde 'insan doğası' tarafından üretilen imgelerdir" şeklindeki henüz çok ham ve ilkel, fakat o günkü Alman ortamında son derece devrimci bir rol oynayan tezdur. 1843-46 Marx'ın klasik iktisatçılarla ilk tanıştığı yıllardır; bu süre içinde Marx, burjuva iktisadının kavramlarını burjuva iktisadına karşı kullanmak diye tanımlayabileceğimiz bir yöntemle uzun, bir kısmı kaybolmuş defterler doldurur. 1845'te "Feuerbach üstüne tezler" ve onun ardından gelen *Alman İdeolojisi* Marx'ın Feuerbach'tan kopuşunu haber verirler. Burada henüz negatif bir biçimde, bir eleştiri olarak ortaya konan bakış açısını ("İnsan doğası' mutlak bir veri olamaz; düşüncede yansıyan gerçeklik, belli üretim ilişkileri çerçevesinde kendi varlığını yeniden üreten bir toplumsal sistem'dir; temel soyut bir 'insan' değil, toplumsal üretim, yani sınıf ilişkilerinden oluşan *tarihî süreçtir*") Marx'ın büyük teorik devriminin ilk ifadesi olarak görebiliriz. 1847'de *Felsefenin Sefaleti* sosyalist Proudhon ile bağları kopartır. Ondan sonraki iki yıl, bütün Avrupa çapında devrimci hareketin parlamasına ve kısa bir sürede tam bir bozgun halinde çöküşüne tanık olur. Devrimin gerçekleşmesini bir an meselesi olarak gören ve bu süreç içinde *Komünist Manifestosu*'nu yazan Marx, Almanya'dan sınır dışı edilir ve uzun süreli bir özeleştiri dönemine girer.

1848-51 döneminden sonra devrimle ilgili yazıların ardı kesilir. Yine aynı dönemde, büyük ölçüde Ricardo ile hesaplaşma mahi-

yetinde birtakım teorik yazılar yazarsa da bunlar terk edilir ve kısmen kaybolur. 1857'ye kadar Marx, British Museum'da hummalı bir araştırma çalışmasını sürdürür ve bu yıllar boyunca *New York Tribune*'daki haber yazıları ile *New American Cyclopedia*'ya katkıları dışında çok az şey yazar. Sonra, 1857 Ağustos'undan başlayarak, radikal yenilikte, olağanüstü bir özgünlük, kapsamlılık ve derinlik gösteren bir ekonomi teorisini içeren 700 küsur sayfa, yedi ay gibi inanılmaz bir süre içinde adeta "patlak verir".³

Bu olayın kökenlerini anlayabilmek için, Marx'ın kendi ifadelerine ve o sıralarda uğraştığı sorunlara başvurmak gerekiyor. Öyle anlaşılıyor ki en belirleyici dış etmen, 1857'de dünya çapında baş gösteren ekonomik bunalım olmuştur. Bunalım hakkında Engels şöyle diyor: "Bu krizde aşırı üretim şimdiye kadar hiç raslanmadık ölçüde, o kadar genelleşti ki, bu sefer ne sömürge sistemi bunun dışında kaldı ne de tahlil. İşin muazzam tarafı da bu ve dev sonuçlar doğurmak zorunda" (Marx'a 11 Aralık tarihli mektup).⁴

Daha 1856 sonlarında, özellikle Fransa'da, şimdiki çokuluslu şirketlerin ilk atası sayabileceğimiz ve III. Napoleon rejiminin temel ekonomik direklerinden biri olan *Crédit Mobilier*'nin aşırı spekülasyonları sonucu piyasa güvenliği ve yatırımlar düşmeye, altın fiyatları artmaya başlamıştı. Bunalım kısa zamanda, 1849'dan beri refah içinde olan Avrupa ülkelerine yayıldı. Sömürge ticaretinin sağladığı sayesinde dayanan İngiltere aynı yıl girdiği İran ve Çin savaşları ve nihayet –en önemlisi– Hint ayaklanması ile bu güvencesini kaybetti. Eylülde Amerikan maliyesi iflas etti. Ekim ayı İngiliz merkez bankasının çöküşüne ve Londra, Manchester ve İskoçya'da bir dizi iflase tanık oldu. Hamburg'da altın ve gümüş dışında metallerin piyasa değeri sıfıra yaklaştı. Bū-

---

3 Marx'ın daha sonraki yıllarını kısaca özetlemek gerekirse: 1863 yılına kadar Londra'da sefalet ve unutulmuşluk içinde sürdürülen araştırma ve gazetecilik faaliyeti. 1863'te Birinci Enternasyonal'in kuruluşu ve Marx'ın kısa sürede uluslararası işçi hareketinin önderi olarak parlaması, 1871'de Paris Komünü bozgunundan sonra, Bakunin önderliğinde anarşistlerle ayrılığın derinleşmesi ve Enternasyonal'in dağıtılması, 1870'ler boyunca Marx'ın sürekli hastalıkları ve bütün dünya çapında kendi adını taşıyan hareketler olgunlaşırken, 1883'te ölümü.

4 MEW 29, s. 227.

tün bunlar olurken, haziranda Fransa'da yerel seçimlerde cumhuriyetçiler imparatorluğa karşı yıllardan beri ilk zaferlerini kazandılar. Aynı günlerde III. Napoleon'a başarısız bir suikast teşebbüsünde bulunuldu.

Marx ve Engels'in bu olayları Avrupa çapında devrimin habercisi olarak gördükleri ve kısa bir süre içinde 1848'in yarım kalmış sürecini yeniden başlatacak olan hareketi bekledikleri, o dönemdeki mektup ve gazete yazılarından anlaşılmaktadır. Marx'ın 27 Temmuz'da *New York Tribune*'de çıkan yazısı bu açıdan son derece ilginçtir (bkz. Ek 1). Engels'e 11 Temmuz tarihli mektubunda Marx şöyle demektedir: "Devrim son sürat yaklaşıyor – *Crédit Mobilier*'nin ve genel olarak Bonaparte maliyesinin son sürat gidişatından anlaşılacağı üzere!"⁵ Ekim 20'de: "Amerika'daki kriz ..... bir harika."⁶ Kasım 13'te: "Kendim de mali sıkıntı içinde olmama rağmen, 1849'dan beri hiç bu bunalımdaki kadar keyifli olmamıştım."⁷ 15 Kasım'da Engels: "Geçen yedi yılın burjuva boku belli bir ölçüde bana da bulaşmıştı, şimdi o temizlendi, bambaşka biri oldum. Kriz bana bedenen en azından deniz havası kadar iyi geldi. 1848'de demiştik ki: şimdi bizim vaktimiz geliyor. Bir bakıma gelmişti de, bu sefer ama, tam olarak geliyor."⁸ Aynı mektupta Engels "endişelerini" şöyle dile getirir: "Keşke, ikinci ve belirleyici büyük çöküş gelmeden, bu 'düzeltme' kronik bir bunalım haline dönüşse. Halkı harekete alıştırmak için kronik depresyon belli bir süre için gerekli. Ondan sonra proletarya daha iyi, nedenler konusunda daha bilinçli olacaktır; daha çok ses getirecektir... Bütün Avrupa iyice sarsılmadan, gerekenden erken bir şeyin olmasından korkuyorum – yoksa mücadele çok daha zor, çok daha uzun ve yalpalı olacak. Mayıs ya da haziran bile çok erken. Kitleler uzun süren bolluktan sonra berbat tembelleşmiş olmalı."⁹

Anlaşılacağı gibi, gerek Marx gerek Engels devrimi bir an meselesi olarak görmekteydirler. Bu ortam içinde Marx 8 Aralık tarihinde

---

5 *Ibid.*, s. 153.

6 *Ibid.*, s. 198.

7 *Ibid.*, s. 207.

8 *Ibid.*, s. 211-12.

9 Aynı yerde.

Engels'e ekonomik çalışmalarına yeniden başladığını haber verir: "Geceleri deli gibi ekonomik araştırmalarımı toparlamaya çalışıyorum ki, tufandan önce hiç olmazsa ana hatları (die Grundrisse) açığa çıksın."¹⁰ Çalışmalar gerçekte ağustosta başlamıştır, fakat ilk başta yazı daha çok iktisadî bunalımın analizini konu edinmektedir. Ama krizle başlayan çalışma Marx'ı kısa sürede sorunun temelini inmeye ve anlaşılan kafasında zaten büyük ölçüde olgunlaşmış bulunan genel teoriyi yazıya geçirmeye zorlar. 18 Aralık'ta Engels'e verdiği program şöyledir: "Muazzam çalışıyorum, genellikle sabah dörde kadar. Çalışmalarım aslında ikili: 1. Ekonominin ana hatlarının (die Grundzüge) işlenip ortaya çıkarılması (halkın işin temelini anlaması ve benim şahsen bu kâbustan kurtulmam mutlak surette gerekli); 2. *Şimdiki kriz...* Bahara doğru bu hikâye üstüne *birlikte* bir yazı yazalım diye düşünüyorum."¹¹ Ayın 21'inde Lassalle'e yazdığı mektup artık iki konunun birbirinden ayrıldığını kesinlikle göstermektedir: "Varolan ticarî bunalım beni bir yandan kendimi ciddi bir şekilde ekonominin temel çizgileri üstündeki çalışmamı biçimlendirme işine vermeye, bir yandan da varolan bunalım üstüne ayrıca bir şey hazırlamaya zorladı."¹²

Grundrisse, o halde, 1857 krizinin doğurduğu heyecan ortamında, bunalımı açıklamak için yazılmaya başlamış; giderek bunalımın gerisindeki temel yapıyı ana hatlarıyla olsun açıklamaya çalışan, Marx'ın yazmayı öteden beri planladığı büyük bilimsel eserin –devrim gerçekleşmeden bitirilmesi gereken– ilk müsveddesi halini almıştır. Bunun yanı sıra ikincil çalışma haline gelen bunalım analizi, *New York Tribune*'de yayımlanan birkaç çok ilginç makaleden ibaret kalır. *Grundrisse* henüz tamamlanmadan Avrupa üstündeki devrim bulutları dağılır; çalışma acelesini kaybeder. Henüz sermaye bölümü bitmeden ilk bölümler yeni baştan yazılıp yayımlanır. Sonra sermaye konusunda düşünürün ölümüne kadar sürecek bir bozup yeniden yazma süreci başlar.

Tetiği ilk 1857 bunalımı tarafından çekilen ve ilk 750 sayfası bu ortam içinde yazılan çalışma süreci, giderek 25 yılı kapsayacak

10 *Ibid.*, s. 225.

11 *Ibid.*, s. 232.

12 *Ibid.*, s. 548.

muazzam bir çabaya dönüşür. Hayatının geri kalan kısmında Marx, teorik çalışmalarının tümünü, bir anlamda *Grundrisse*'yi olgunlaştırıp tamamlama işine hasreder. Altı bin sayfayı aşkın yazı yazar. Tam yayımlamaya karar verdiği kısımlardan tekrar tekrar vazgeçip başa döner. Aynı bölümleri beş, altı, yedi kez baştan işler. Ve fakat çalışmalarını hiçbir şekilde tamamlayamadan ölür. Tamamlanmamış *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri Engels tarafından derlenip yayımlanır.

Kaynak olarak *Grundrisse*'den yola çıkan bu çabanın boyutları, bize *Grundrisse*'nin hem bütün bu dev çalışmaya kaynaklık edecek kadar zengin, hem de bir türlü tamamlanıp billurlaşamayacak kadar problematik yapısı hakkında bir ipucu vermelidir. Şurası açık ki, 1857 güzünde yazmaya başladığında Marx daha ölümüne kadar 25 yıl aynı kitap üstünde çalışacağıнын farkında değildi. Hesabı, devrim başlayıncaya kadar, en çok birkaç ay içinde işini bitirmektir. Bundan, *Grundrisse*'nin yazımı sırasında önceden hiç hesapta olmayan bir şeylerin gerçekleştiği sonucunu kolaylıkla çıkarabiliriz. Yazı yazılmaya başladığında Marx'ın aklında şüphesiz az çok olgunlaşmış bir proje vardır ve bu da gerçekleşmesi birkaç ay alacak bir projedir. Ancak proje uygulama evresine getirilince, her nedense baştaki hesaplar tutmaz. Plan kendi mantıkî varsayımları çerçevesinde ayrıntılarıyla gelişmeye bırakıldığında, belki raslantı sonucu, belki de kendi iç mantığının zorlamasıyla, öyle sorunlarla karşılaşır ki, sonuç olarak projenin bizzat kendi kendini arındırma, kendi kendini kavrama, kendi kendini sistematize etme çabası 25 yılı buluverir. 1857'de ortaya atılan ana fikrin kendini ifade edebilecek, dışa vurabilecek kavram ve düşünceler sistemini arayışı 25 yıl sürer ve bu 25 yıl boyunca ana fikir her geçen yıl kendi kendini daha iyi kavramaya, öteki düşünceler karşısındaki yerini daha iyi saptamaya ve dolayısıyla dönüşmeye başlar. 25 yılın sonunda süreç henüz tamamlanmış değildir. Bu bitmemiş çabayı hâlâ incelenmeye değer buluyorsak, bunda, yontulmamış bir elmasın parıltısıyla, insanlık tarihinin en büyük keşiflerinden birini gördüğümüzüzdendir.

Sürecin başlangıcını, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Grundrisse*'de aramak gerekir. Gerçi ana fikir 1845-48'den beri hazırdır;

ama Marx'ın kendi düşüncesinin tüm sorun ve sonuçlarıyla bilinçli olarak karşı karşıya gelmesi *Grundrisse*'yi yazmaya başlamasıyla olur.

Ana fikri aşağı yukarı şöyle özetleyebiliriz: Tarih sınıf mücadelelerinin tarihinden ibarettir. Burjuva "eşitlik" toplumunun temeli de bir sınıfın öbüründen artı değer emme mücadelesidir. Ama bu sınıf mücadelesinin aktörleri olan insanlar, içinde yaşadıkları, eylemde buldukları, katıldıkları mücadeleyi bir mücadele olarak kavrayamazlar. Mücadele, hep bu mücadeleyi saklayan bir kurumsal yapının gerisinde cereyan eder. İnsanlar, toplumda giriştikleri bilinçli ilişkilerde hep bu kurumsal yapı çerçevesinde eylemde bulunurlar. Bu kurumsal yapının kendi kendini kavrayış şekli olan *ideoloji* ile düşünürler. Mücadeleyi hep ideoloji gözlükleri ardından görürler. Oysa işlevi sınıf mücadelesini gizlemek olan kurumsal yapı ve bu yapıyı ifade eden ideoloji, tanımı gereği mücadelenin varlığını inkâr etmek zorundadır.

Marx bütün bunları biliyordu. Ama sıra bunların sistematik bir ifadesine gelince işinin ne derece zorlaşacağına pek farkında değildi anlaşılan. Gerçekten, Marx'ın anlatmaya çalıştığı şey bir *çelişkidir*: Hem insanların verili toplumsal koşullar çerçevesinde bilinçli olarak birtakım eylemlerde buldukları, bu eylemlerin bilinçli amacının –hiç olmazsa normal durumlarda– sınıf mücadelesi olmadığı; hem de buna rağmen, işin aslının sınıf mücadelesi olduğu söylenmektedir. Bir yandan insanlar belli, toplumca tanınmış, insanlararası ilişkiyi mümkün kılan kurallar çerçevesinde birbiriyle ilişkiye girmekte, karşılıklı eylemlerde bulunmaktadır; öbür yandan asıl olan bu kurallar değil, kıyasıya bir hegemonya kavgası, yani bir kuralsızlıktır. Bir yandan toplumun bütünü belli bir toplumsal yapının yaşamasını, yani yeniden üretimini sağlamakla meşguldür, adına toplum denebilmesi için bu zorunludur; öbür yandan bu toplum *herkesin* toplumu değil, *birilerinin* toplumu olmaktadır. *Bir yandan toplumun bir makine gibi düzen içinde işlemesini sağlayan kurallar, ilişkiler, yapılar, kurumlar, yani bir üstyapı vardır; insanlar bu yapılar sayesinde ve bu yapılar içinde birbiriyle ilişkiye girerler; toplum içindeki davranışlarında sadece bunların farkındadırlar; öbür yandan bu yapılar, toplumu kökünden parçalama potansiyeline sahip birtakım hegemonya ve kuvvet ilişkilerinin ifadesinden ve oyun alanından ibarettir.*